

Türkiye ve ABD: Çıkarlar-Değerler Çatışmasında Asimetrik İttifak

Turkey And The USA: Asymmetrical Alliance With Interests-Values

Ramazan GÖZEN*

Öz

Bu makale, Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ilişkilerinin asimetrik bir ittifak olduğunu iddia etmekte ve bu ittifakın yetmiş yıllık tarihsel perspektifinden özellikle son yıllardaki gelişmelere yoğunlaşmaktadır. Makale, asimetrik ittifakın niteliğini açıkladıktan sonra, 11 Eylül 2001 olayı sonrasında nasıl dönüştüğünü ve hangi sorunlarla karşılaştığını detaylandırmaktadır. Bu amaçla asimetrik ittifakın gelişimi dört alt dönemde açıklanmaktadır. Birinci alt dönemde 11 Eylül olayının Türkiye-ABD ittifakını nasıl etkilediği ve değiştirdiği, ikincisinde 1 Mart 2003 tarihli TBMM kararının ittifakı niçin ve nasıl sarstığı ve asimetrik çatışmayı derinleştirdiği, üçüncüsünde Obama yönetimi döneminde başlayan Model Ortaklık sürecinin amacı ve uygulamaları, nihayet dördüncü alt dönemde Obama ve Erdoğan'ın Arap Baharı sürecinde niçin ve nasıl başarısız olduğu ve Model Ortaklığın fiyasko ile sonuçlandığı açıklanmaktadır. Makalenin sonuç bölümünde Türkiye-ABD asimetrik ittifakının gelecekteki muhtemel serüveni ile ilgili bazı mülahazalar serdedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-ABD ilişkileri, NATO ittifakı, 11 Eylül olayı, Arap Baharı, AK Parti hükümeti-Obama yönetimi dönemi

Abstract

Based on the hypothesis that Turkey-The United States of America (The USA) relationship is an asymmetrical alliance this article exclusively focuses on recent developments from the seventy year historical perspective of the alliance. The article, having explained the characteristic of the asymmetric alliance, elaborates how the alliance transformed and which

* Prof. Dr.,Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

kinds of problems faced especially after the 11 September 2001 event. To this end the evolution of the asymmetric alliance will be analyzed in four sub-periods. The first sub-period explains how the September 11 impacted and changed Turkey-US alliance; the second explains how and why TGNA's (Turkish Grand National Assembly) 1 March 2003 decision to refuse the government motion shook the alliance and exacerbated their asymmetrical confrontation; the third explains goals and implementations of the Model Partnership initiated by Obama administration, and finally, the fourth sub-period explains why and how Obama and Erdoğan have been unsuccessful in the Arab Spring process and the Model Partnership has ended with a fiasco. In conclusion some speculative thoughts/remarks are propounded about future probable episode of the asymmetrical alliance between Turkey and the USA.

Key Words: Turkey-USA relationship, NATO alliance, September 11 event, The Arab Spring, the period of AK Party government-Obama administration

Giriş: Asimetrik İttifakın Boyutları

Yaklaşık yüz yıllık bir geçmişi olan Türkiye-ABD (Amerika Birleşik Devletleri) ilişkilerinin özellikle yoğun olarak geçen son yetmiş yıllık serüveni incelendiğinde; dost-düşman, güven-şüphe, sevgi-nefret, idealizm-realizm, işbirliği-çatışma gibi zıt kutuplarda gidip gelen enteresan bir ittifak performansı görülür. Her ne kadar *de jure* ve teorik olarak eşit düzeyde müttefikler oldukları kabul edilse bile, bu iki ülke uygulamada ya da *de facto* olarak güçleri, kapasiteleri, hedefleri ve angajmanları bakımından oldukça asimetrik ortaklardır. Uluslararası politikanın doğasındaki eşitlik gibi hukuki ve diplomatik değerler ile çıkar ve güç gibi reelpolitik gerçeklikler arasındaki asimetri, Türkiye-ABD ittifakında da net bir şekilde görülür. Bu asimetrinin doğurduğu sorunların en somut örneklerini de Türkiye-ABD ilişkilerde çarpıcı bir şekilde görmek mümkündür.

Türkiye ve ABD'nin hukuki ve diplomatik eşitliği, ne uluslararası kurumlardaki konumlarında ne de güçlerinde görülebilir. Biri dünya politikasında başrol oynayan bir süper güç, diğer kendi bölgesinde etkili olmaya çalışan orta büyüklükte bir devlet; biri dünya ekonomisinin başoyuncusu, diğeri bu ekonomik düzene bağımlı ve gelişmekte olan bir ülke; biri BM gibi örgütlerde veto gücüyle uluslararası politikayı şekillendiren bir daimi üye, diğeri hemen hemen hiçbir uluslararası örgütte bu statüde etkisi olmayan üyelere biri; biri NATO ittifakının banisi ve hamisi, diğeri bu ittifaka güvenliğini sağlamak üzere sığınmış olan bir üye; biri kendi içinde ve dünyada demokrasinin temsilcisi olmakla övünen ve zaman zaman da bu

değerleri yaymaya çalışan dönemselsel bir idealist, diğeri demokrasisini henüz tam olarak yerleştirememiş Ortadoğu ile AB/Batı arasında sıkışmış bir gelişmekte olan ülke; biri Avrupa'dan Asya'ya Balkanlardan Ortadoğu'ya tüm dünyada etkili olan bir hegemon, diğeri etrafındaki bölgelerde varlığını geliştirmeye aday bir ülke. Daha birçok örneklerini verebileceğim bu asimetrik konumları, Türkiye-ABD ilişkilerinin özünü anlamak ve açıklamak için, tek değilse bile, kesinlikle gözden uzak tutulmaması gereken bir parametredir.

Türkiye-ABD ittifakında simetri-asimetri açısından önemli başka bir boyut, iki ülkenin politikalarını oluşturan çıkarlar, hedefler ve uygulamalar arasındaki benzerlik ya da farklılıklardır. Burada normalde olması gereken veya beklenen şey, iki ülkenin NATO müttefikleri olarak özellikle uluslararası güvenlik konularında ortak çıkarlara, değerlere ve hedeflere sahip olmalarıdır. Aslında bir yönüyle böyle olmuştur: Türkiye ve ABD, Soğuk Savaş boyunca NATO üyeleri olarak ve ittifakın mantığı içinde ortak tehdit Sovyetler Birliği'ne karşı birlikte hareket ettiler. Sadece ikili düzeyde askerî, siyasî, ekonomik ve diğer alanlarda değil, aynı zamanda bölgesel ve küresel düzeyde Sovyetler Birliği ve etki alanlarına karşı ortak strateji ve politikalar geliştirdiler. Özellikle Soğuk Savaş'ın zirvede olduğu dönemlerde ve alanlarda müşterek eylemler ve bölgesel işbirlikleri çerçevesinde Sovyetlerin bu iki ülkeye, ilgili bölgelere ve dünyaya dönük tehdidini yok etmeye veya sınırlandırmaya çalıştılar. NATO/Batı ittifakının temel amaçlarından biri olan özgürlük, demokrasi, piyasa ekonomisi, insan hakları gibi aydınlanma değerlerinin korunması ve geliştirilmesi için hem ikili düzeyde hem de bölgesel ve küresel düzeyde işbirliği yaptılar. Bu bağlamda en önemli boyutlardan biri Türkiye'nin ulusal askerî, ekonomi, güvenlik ve demokratikleşme politikalarını NATO/Batı ilkelerine uygun şekilde geliştirmesi iken, diğeri ABD/NATO-Türkiye ittifakı kapsamında kurulan Bağdat Paketi (1954-1958) gibi bölgesel ittifaklar ve oluşumlardır.

Buna karşın, Türkiye-ABD ittifakının, NATO ve Sovyet Birliği tehdidi dışındaki gelişmelere ve sorunlara dönük olarak aynı derecede uyumlu, güçlü, başarılı müşterek politikalar geliştirebildiğini söyleyemeyiz. Hatta bu bağlamda iki ülke arasındaki ittifakın çok büyük farklılıklar, anlaşmazlıklar, hatta çatışmaya varan sorunlarla karşılaştığını vurgulamalıyım. NATO kapsamı dışındaki bölgelerde (*out of area*) ve özellikle Ortadoğu'da meydana gelen olaylarda Türkiye ve ABD'nin politikalarında derin farklılaşmalar olmuştur. Bu alanlardaki sorunların, Sovyetlere karşı oluşan ittifak düzeyindeki işbirliğinden çok daha fazla ve büyük olduğu söylenebilir. Bu durum, Soğuk Savaş döneminden beri gelişen şu örnekler bakıldığında kolayca görülebilir: Filistin sorunu, Kıbrıs sorunu, Irak sorunu, PKK terörü ve Kürt sorunu, Ermeni sorunu, Türk demokrasisinde askerî darbeler sorunu, son dönemde Arap Baharı sürecinde Mısır, Libya ve Suriye iç savaşındaki gelişmeler ve nihayet 15 Temmuz askerî darbe girişimi. Daha pek çok örneklerini verebileceğim NATO kapsamı dışındaki bu konular ya

da sorunlar, Türkiye ve ABD'nin bölge ve dünya politikasına dönük çıkarlarının ve hedeflerinin örtüşmediğini gösteren tipik olaylardır.¹

Türkiye ve ABD'nin Ortadoğu'daki gelişmelere dönük politikalarının özellikle Soğuk Savaş ve Arap Baharı sonrası süreçte daha çok farklılaştığı görülmektedir. Örneğin; Türkiye, Arap-İsrail çatışmasında net bir şekilde İsrail'e karşı ve Hamas'ı desteklerken, ABD tıpkı İsrail gibi, Hamas'ı terörist olarak kabul ediyor. Türkiye Mursi'yi deviren Sisi yönetimini askerî diktatörlükle suçlayıp ilişkilerini askıya alırken, ABD Sisi'yle ilişkilerini güçlendiriyor. Irak'ta Musul operasyonunda Türkiye Abadi ile çatışırken, ABD Abadi'nin Türkiye politikasını hoş görüyor. Türkiye PYD'yi PKK gibi terör örgütü olarak kabul ederken, ABD bu oluşuma resmen ve fiilen siyasi, askerî ve stratejik destek veriyor. Belki bunlardan daha önemlisi, iki ülkenin Türk demokrasisi bağlamındaki derin farklılaşmalarıdır: Erdoğan, Gezi parkı olaylarını terörist kalkışma olarak görüp tepki gösterirken, Obama demokrasi ve özgürlük talebi olarak yorumladı ve bastırılmasını insan haklarının ihlali olarak tanımladı. Nihayet, 15 Temmuz askerî darbe girişimi sonrasında ABD'nin Türkiye'ye yeterince hızlı ve güçlü destek vermemesi ve Fetullah Gülen'i iade etmemesi, Türkiye-ABD ittifakının bitirilmesi yönünde talep ve spekülasyonlara yol açtı. ABD'nin Türkiye'nin seçilmiş meclisini ve hükümetini 15 Temmuz darbesiyle düşürme girişiminde rol oynadığı şeklindeki bir iddia (gerçek olmasa bile), sadece ortak çıkarların değil ortak değerlere yaklaşımlarının da artık yok olduğu izlenimi doğurmuştur.

Elbette ki, Türkiye-ABD ilişkileri ilk kez krize girmiyor. İki ülkenin ortak çıkarlar ve değerler konusundaki asimetrik konumlarının ve yaklaşımlarının somut örneklerini, Soğuk Savaş boyunca birçok kez, ama özellikle 1964 yılında Johnson mektubunda, 1975 yılında ambargo kararında, Soğuk Savaş sonrasında ise 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali öncesi 1 Mart Tezkeresinin TBMM'de reddedilmesinde ve sonrasında yaşanan krizde görmüştük. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılması ve komünist ideolojisinin çökmesi sonrasında Türkiye'nin etrafındaki bölgelerde ortaya çıkan yeni ve farklı sorunlar sebebiyle, Türkiye ve ABD ortaklığı derin krizler ve kırılmalıklık gösterdi. Hatta ittifak ve karşılıklı güven, Soğuk Savaş sonrasında daha kritik testlerden geçti. O kadar ki, 1990'larda ve 2000'lerde Türkiye'de yapılan kamuoyu yoklamalarında halkın yaklaşık yüzde 95'inin ABD'yi Türkiye'nin birinci derecede tehdidi olarak gördüğü ortaya çıkmıştır. Böylece tırmanan karşılıklı güvensizlik ve şüphe, 4 Temmuz 2003'de Irak'ın Süleymaniye şehrindeki Türk askerî birliğinin ABD askerleri tarafından basılması ve Türk askerlerinin kafalarına çuval geçirerek tutuklanması sonucu zirveye çıkmıştı.

¹ Türkiye-ABD ilişkileri hakkında kapsamlı bir çalışma: Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000.

Daha birçok örneklerini verebileceğim bu olumsuzluklar ve sorunlar tablosu, Türkiye ve ABD'nin ikili ve bölgeye dönük ilişkilerinin ve ittifakının tamamını resmetmiyor aslında. Türkiye ve ABD, çok kısa bir süre önce, birbirlerini Model Ortaklar olarak ilan etmişlerdi. AK Parti hükümeti ve Obama yönetimi, Türkiye'nin etrafındaki bölgesel sorunları, Arap Baharı devrimlerini, demokratikleşme hareketlerini ve bölgesel barış sürecini birlikte desteklemişlerdi. Obama, 2009 yılında başkanlık görevini devraldıktan hemen sonra ilk yurt dışı gezisini Ankara'ya yapmış ve TBMM'de yaptığı tarihi konuşmada Türkiye-ABD Model Ortaklık sürecini başlatmıştı. Bu ortaklığın temel amacı, iki ülke arasındaki ittifakı ikili ve bölgesel düzeyde demokrasi, güvenlik, barış ve kalkınma amacıyla genişleterek bölgesel sorunların çözümünde işbirliği yapmaktı; İran, Ermenistan, Irak, Suriye, Balkanlar ve nihayet Arap Baharı devrimlerinde ortak hareket etmekte. Bu süreçte başkan Obama ile başbakan Erdoğan sık sık bir araya geldikleri gibi yoğun telefon görüşmeleri yapmışlar, birbirlerine “dostum” iltifatlarıyla hitap etmişlerdi. Öyle ki, Obama, Erdoğan'ı dünyada en çok güvendiği 5 liderden biri olarak tanımlamıştı.²

Geçmişte, yani 1950'ler, 1980'ler ve 2000'lerde; bir yazımda “altın çağlar/yıllar” olarak tanımladığım ileri düzeyde ilişkiler de yaşanmıştı.³ Bu altın yıllarda Türkiye'de demokrasinin temelleri atılmış, Türkiye ekonomisi ciddi gelişmeler kaydetmiş, Türkiye kendini Sovyetler tehdidine karşı güvenceye alırken İncirlik üssü başta olmak üzere ülkesini ABD'nin askerî, ekonomik, mali gücüne açmıştı. Türkiye-ABD ilişkileri, ortak değerlerin ve ortak çıkarların eşgüdümle olduğu bir örnek ittifak olarak görülüyordu. Türkiye ve ABD'nin ortaklığı/müttefikliği, sadece güvenlik, ekonomi, ticaret, askeriye gibi ortak maddî konularda işbirliği yapmayı değil, aynı zamanda ve belki de daha önemlisi demokrasi, hukukun üstünlüğü, barış ve karşılıklı güven gibi ortak değerlerin gelişmesi yönünde birlikte olmayı içeriyordu. Hattı zatında, müttefikleri bir araya getiren NATO örgütü, sadece bir ortak güvenlik ya da müşterek savunma amacını gütmeyiz, aynı zamanda demokrasinin, bağımsızlığın, özgürlüğün, insan haklarının korunmasını ve geliştirilmesini hedefler. Daha genel bir açıdan bakıldığında, Türkiye-ABD ilişkileri ve ittifakı, esası ve özü itibarıyla, ortak değerleri stratejik enstrümanlar ile korumayı, güçlendirmeyi, geliştirmeyi hedefler. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'de demokratikleşme sürecinin başlangıcında ve gelişme sürecinde ABD'nin etkisini göz ardı etmemek gerekir.

Görüldüğü gibi, Türkiye-ABD ilişkileri, geçen yetmiş yıl boyunca olduğu gibi son yıllarda da, bir iyi-bir kötü, bazen geçimli bazen de geçimsiz bir arkadaşlığa benzetilebilir. Böylesi geçimsiz birliktelikler ve çarpık durumlar, dünyanın başka ulusları arasındaki ilişkilerde de mevcuttur ve her

2 <http://www.hurriyetdailynews.com/obama-names-turkish-pmerdogan-among-trusted-friends.aspx?pageID=238&nid=11897>, (Erişim: 20.12.2016); <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-obama-nin-guwendigi-5-liderden-biri-siyaset-1491510/>, (Erişim: 20.12.2016)

3 Ramazan Gözen, “Türkiye'nin ABD Politikası 2009”, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Muhittin Ataman (edit.), *Türk Dış Politikası Yılıhtı 2009*, SETA Yayınları XIII, Ankara 2011, s.293-330.

sorunlu ilişkinin kendine özgün, özel, nev-i şahsına münhasır nedenleri olduğu gibi; genel, teorik açıklamaları da vardır. Yani Türkiye-ABD ilişkilerini genelde yapıldığı gibi basit bir ikili ilişkiler hikâyesi olarak görmek ve açıklamak mümkün olduğu gibi, bu sorunun genel felsefi boyutlarına yoğunlaşmak da mümkün ve hatta gereklidir. Daha doğru yaklaşım ise, özgün/özel/nev-i şahsına münhasır boyut ile genel felsefi ve teorik boyutları bütünleştirebilmektir.

Türkiye-ABD ilişkilerini açıklamak için öne çıkan teorilerin başında Realizm gelir ki, bu teori, her türlü uluslararası ilişkiyi, güç ve çıkar mücadelesi olarak görür. Tarafların çıkarlarının ve tehdit algılamalarının uzlaştığı ya da örtüştüğü durumlarda ilişkiler dengede tutulurken, uzlaşmadığı ve örtüşmediği durumlarda krizler ve çatışmalar kaçınılmazdır. Hâlbuki Marksizm'e göre, Türkiye-ABD ilişkileri, hem niteliği hem de ortaya koyduğu sorunlar bakımından yapısal ve kaçınılmaz olarak çatışma içerir. ABD'nin kapitalist hâkimiyeti ya da hegemonyası Türkiye'yi ve etrafındaki bölgeleri kendi emperyalist çıkarlarına göre şekillendirmeyi amaçladığı için, çatışmalar olması her zaman kaçınılmazdır. Ama diğer bir teori (İnşacı teori) açısından bakıldığında, aslında Türkiye-ABD ilişkilerinin temelinde ortak değerlere ve ideallere bağlılık yer almaktadır; ancak tarafların bu değerler ve idealler konusunda farklılaşmaları çatışmalar doğurmaktadır. Tüm tarihsel ve yapısal farklılıklarına rağmen, Türkiye ve ABD, aydınlanma ve modernleşmenin ürünleri olan demokrasi, hukukun üstünlüğü, piyasa ekonomisi, insan hakları gibi değerleri benimsemişlerdir. Hattı zâtında, içinde müttefik olarak buldukları NATO'nun temel açmazlarından biri de demokrasiyi güçlendirmek, korumak ve geliştirmektir.

Uzun zaman önce yazdığım bir makalede iddia ettiğim gibi, Türkiye-ABD ilişkileri demokrasi gibi değerler ile güç ve çıkar gibi maddi unsurları içeren bir düzlemde başlamış ve gelişmiştir.⁴ İttifakın asimetrik özelliği asıl bu teorik boyutta görülmüştür demek daha doğru olur. Türkiye-ABD ortak çıkarlarına dayalı stratejilerin (Sovyet tehdidine karşı işbirliğinin) oluşmaya başlaması ile Türkiye'de demokratikleşme sürecinin başlangıcı aynı zamana, yani Soğuk Savaş döneminin başına rastlar. Türkiye'nin çok partili sisteme geçtiği ve iktidarın sandık yoluyla belirlendiği ilk seçim olan 1950 yılı, aynı zamanda Türkiye-ABD ilişkilerinin Truman Doktrini, Marshall Yardımı ve NATO'ya tam üyelik yoluyla kurumsallaşmaya başladığı yıllardır. Türkiye ve ABD'nin Sovyet tehdidine karşı ortak savunma çabaları ile NATO kapsamında demokratik değerleri koruma ve yaygınlaştırma çabalarının örtüştüğü yıllar... Bu örtüşme, ilerleyen yıllarda genel hatlarıyla devam ederken, zaman zaman ortaya çıkan yeni sorunlar ve durumlar nedeniyle kaybolmuştur. Sözünü ettiğim o makalemde Türkiye-ABD ilişkilerinde demokrasi gibi değerlerin vazgeçilmez önemi haiz olduğunu, her iki

4 Ramazan Gözen, "Türk-ABD İlişkileri ve Türk Demokrasisi: Realist Bağlantı" İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası, Palme Yayınları, Ankara 2009.

ülkenin de dünyaya ortak değerler etrafında bakmak istediğini ve aslında baktığını; ancak bu değerlerin sık sık reel politikaya mahkûm edildiğini, yani stratejik dengeler, çıkarlar ve diğer reelpolitik faktörlere feda edilebildiklerini iddia etmişim. Bu yazımda ise Türkiye-ABD ilişkilerinin son yıllarındaki gelişmelere yoğunlaşarak, bu dönemdeki “geçimsizliğin” neden veya nedenlerini ortaya koymaya çalışacağım. Bunu yaparken tarihsel gelişmeleri ve bu süreçte meydana gelen kırılmaları/zıkkakları, değerler ve çıkarlar bağlamındaki konsensüs ve farklılaşmaların iki ülkeyi nasıl karşı karşıya getirdiğini ampirik/somut örnekler ışığında değerlendirmeye gayret edeceğim.

11 Eylül Etkisinde Paradigma Değişimi

Türkiye-ABD ittifakını/ilişkilerini Soğuk Savaş boyunca ve sonrasında yönlendiren temel etken, istikrar faktörü olmuştur.⁵ Her iki taraf açısından da ittifak; Türkiye'nin uluslararası konumunun, Batı içindeki rolünün, NATO ve diğer örgütlerdeki fonksiyonunun ve tüm bunları sağlayacak siyasal sisteminin sürekliliğine ve öngörülebilirliğine dayanmıştır. Özellikle ABD tarafı açısından ama aynı zamanda Türkiye'deki ideolojik muhalif kesimler bakımından, demokrasi, her zaman çok önemli bir siyasal değer veya ihtiyaç olmuştur. Bununla birlikte, bu siyasal değerdeki kırılğanlıkların veya beklenmeyen gelişmelerin Türkiye'nin konumunda, iç ve dış politikasında sürekliliği sona erdirmeye riski veya ihtimalini doğurduğu durumlarda, demokrasi dışı (askeri darbeler gibi anti-demokratik) gelişmeler yani reelpolitik ve stratejik çıkarlar istikrarın sürdürülebilmesi adına bas-kın rol oynamıştır.

Türkiye-ABD ilişkileri/ittifakı açısından en büyük sorunlardan biri, Türkiye'deki askerî darbeler olmuştur. Açık bir ifadeyle, hem ABD yönetimleri hem NATO müttefikleri Türkiye'deki askerî darbeleri (1960, 1971, 1980, 1997) değişik şekillerde, doğrudan veya dolaylı yollardan, ya desteklemiş ya hoş görmüş ya en azından görmezden gelmiş ya da sessiz kalmıştır. Türkiye'deki bu askerî darbelerin her birini, ABD ve NATO kapsamında/bağlamında istikrarın sürdürülmesi kaygısı çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Elbette ki, burada bu darbelerin ABD veya NATO tarafından yapıldığı/yaptırıldığı gibi basit/sloganik/amiyane bir yargıya veya iddiaya sahip değilim; ama eğer ABD ve NATO bu darbelerle ciddi olarak karşı çıksalardı veya itiraz etselerdi, bu darbelerin hiçbirinin de sonuç alma şansı olmayabilirdi görüşündeyim. Dolayısıyla, ABD ve NATO ittifakının, Türkiye'deki darbeler başta olmak üzere, anti-demokratik gelişmelerde doğrudan değilse bile dolaylı bir rol oynadığını düşünüyorum. Bu da Türkiye-ABD ittifakının değerler ve ilkelere göre değil, reelpolitik endişelere ve çıkar kaygılarına göre şekillendiğini gösteren önemli bir faktördür.

5 a.g.e.

Doğal olarak, ABD ve NATO üyesi ülkelerin Türkiye'deki demokrasiye yaklaşımları; Batılı değerler, Batı eksenli hükümetler, yönetimler ve partiler üzerinden gelişmiştir. ABD ve NATO, ittifak ilişkilerinin sürekliliğini sağlayacak olan (sağ, milliyetçi, muhafazakâr, merkez sol) partilere, hareketlere ve hükümetlere yakın durmuş ve onları desteklemiş, ama istikrarı tehdit edeceğini düşündüklerine, -yani 1980'lere kadar radikal sol, Sovyet yanlısı ve benzeri partilere, hareketlere, ideolojilere, özellikle 1970'lerden itibaren ise siyasal İslamcılara- ise karşı veya mesafeli durulmuştur. İşin aslına bakılırsa, Türkiye'deki radikal sol ve siyasal İslamcı partiler ve oluşumlar, hem Türkiye'deki NATO yanlısı merkezi güçlerin hem de NATO üyelerinin birlikte karşı durdukları tehlikeler olarak görülmüş, bunların iktidara gelmelerinin önüne engeller konulmuş veya iktidarı etkileyecek düzeyde güçlendiklerinde ise askerî darbeler yoluyla etkisiz hale getirilmiş veya tamamen kapatılmıştır.

Türkiye'de hem iç hem de dış aktörlerin endişe duydukları veya risk olarak gördükleri asıl ciddi tehlike, özellikle 1979 İran İslam devrimi ve sonrasında bölgede oluşan atmosferin etkisiyle, siyasal İslam olmuştur. Siyasal İslam, gerek Türkiye'nin sosyolojik ve tarihsel özellikleri nedeniyle gerekse Necmettin Erbakan'ın Milli Görüş hareketinin ideolojik yapısı bakımından esas itibarıyla Batı karşıtı olması, NATO, AB ve diğer örgütlere itiraz etmesi ve Batı dışı bir dünya kurmayı hedeflemesi gibi özellikleri nedeniyle, sol ve diğer alternatiflere göre daha reel ve riskli bir muhalefet olarak görülmüştür. Her ne kadar bu muhalefet hareketinin İran benzeri bir devrim yapma potansiyeli, düşüncesi ve amacı olmasa bile, İran devrimi sonrasında Ortadoğu jeopolitiğinin sarsılmasından Türkiye'nin de etkilenme ihtimalinin bulunması ve Milli Görüş ve diğer İslami kesimlerin yükselen siyasal İslam dalgasından yararlanma potansiyeline sahip olması nedeniyle, Türkiye'nin ABD ve NATO ile ilişkilerindeki istikrarı risk atacağı yönünde endişeler doğurmuştur. 12 Eylül 1980 darbesi, diğer boyutları bir yana, bu endişeyi de gidermek için yapılmış bir istikrar operasyonu olarak görülebilir. 1980 darbesi, aynı zamanda Sovyetlerin Afganistan'ı işgali sonrasında İran'daki kaosa dönük muhtemel müdahalesi ve bunun Türkiye'ye olası yansımaları endişelerini de gidermiştir.

ABD yönetiminin 12 Eylül 1980 askerî darbesinin öncesindeki ve sonrasındaki gelişmelerde kritik bir rol oynadığına hiç şüphe yoktur. ABD'nin, 24 Ocak 1980 Kararlarına verdiği güçlü destek, 29 Mart 1980 tarihli Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEAI)'ni imzalaması ve 12 Eylül 1980 askerî darbesine yaklaşımı, Türkiye-ABD ittifakının istikrarını koruma adına atılmış adımlardır. Dönemin ABD Ankara Büyükelçisi James Spain'in kitap formunda yayınladığı anıları, ABD'nin 12 Eylül darbesine olumlu yaklaşımını net bir şekilde ortaya koymaktadır.⁶ Carter'ı izleyen Reagan yönetimleri, ABD'nin Türkiye'ye yaptığı askerî ve ekonomik yardımı dört beş misli artırdı. Buna karşılık, Türkiye ve ABD'nin başta

6 James W. Spain, *American Diplomacy in Turkey*, Praeger, New York 1984.

İran devrimi ve İran-İrak savaşı olmak üzere bölgesel gelişmelere dönük dış politika yaklaşımlarında işbirliği ve istikrar güçlendirildi. Askerî darbe yönetimi ve Özal hükümetleri, ABD ve NATO ile ittifak sistemi içinde Ortadoğu'ya yakınlaşmış, İran-İrak savaşında mümkün olduğunca tarafsız kalmış ama Saddam Hüseyin ile aynen ABD ve Körfez şeyleri gibi yakın ilişkiler geliştirmiş, hatta Saddam Hüseyin'e giden dış desteğin önemli bir kısmı Türkiye üzerinden gerçekleşmiştir.

1980'ler, Türkiye-ABD ilişkilerinin ve Türkiye'nin NATO ittifakı içindeki konumunun altın yıllarıdır. Bu nedenle, bu dönemde Türkiye ve ABD'nin bölgesel gelişmelere dönük politikaları da genel olarak senkronizeydi. Bu senkronizasyon, 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgaline karşı oluşan BM Güvenlik Konseyi çerçevesindeki koalisyon içinde de devam etti. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, ABD Başkanı Bush ile çok sıkı işbirliği yaparak, Saddam Hüseyin'e karşı oluşan Körfez Koalisyonuna güçlü destek verdi. Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını kapatarak ve daha sonra da İncirlik üssünün ABD savaş uçakları tarafından kullanılmasına izin vererek Saddam Hüseyin'in mağlup edilmesinde önemli bir rol oynadı. Daha sonra, ABD ve Türkiye, diğer müttefiklerle birlikte Çekiç Güç adlı uluslararası askeri gücü İncirlik'e yerleştirerek Kuzey Irak'ta Kürt Federasyonu'nun oluşumuna katkı yaptı. Bu oluşumun Irak toprak bütünlüğüne olumsuz etkisi bir yana, Irak ve Türkiye'de ve hatta tüm bölgede Kürt sorununa yeni bir boyut kazandırdı, PKK terörünün güçlenmesinde etkili oldu. Bu durum Türkiye siyasetini derinden sarstı; Türk iç ve dış politikasında terörle mücadeleyi öne çıkarırken, aynı zamanda ciddi istikrarsızlık doğurdu. Bir yandan Çekiç Güç'ün Barzani-Talabani ve PKK terörüyle bağlantılı olduğuna ilişkin iddialar, diğer yandan ABD'nin Bosna Hersek savaşında Müslümanların katledilmesine sessiz kaldığı yönündeki kanaatler, Türkiye'de merkez partilerin güç kaybederken siyasal İslamcılığın ve anti-Amerikancılığın yükselişe geçmesinde etkili oldu.

1996-7 Refahiyol koalisyon hükümeti, hem Türk siyaseti hem Türkiye-ABD ilişkileri hem de bugün (2016 yılı) itibarıyla gelinen noktayı açıklamak ve anlamak açısından çok kritik bir gelişmedir. Zira Cumhuriyet tarihinde ilk defa siyasal İslamcı bir siyasetçi (Necmettin Erbakan) başbakan olmuş, Refah Partisi ideolojisinin ve dünya görüşünün farklı özellikleri nedeniyle Türkiye-ABD-NATO-Batı ilişkilerindeki istikrarı tehlikeye atma riskini ortaya çıkarmış ve bunu bir yıllık koalisyon hükümeti sırasındaki birkaç hamlesiyle (özellikle D-8 örgütlenmesiyle) hissettirmişti. Erbakan, esasen kısa süren başbakanlığı döneminde istikrarı yok edecek kadar büyük ve ciddi bir değişiklik yapmamış olsa bile, söylemleriyle ve potansiyeliyle radikal dönüşümlere gidebileceği yönünde ABD, NATO ve Türkiye'deki istikrar yanlılarında endişeler doğurdu. Bu endişe, 28 Şubat post-modern askerî darbesi ve sonrasında hem Türkiye siyasetin-

de hem de Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına yol açtı. Clinton yönetiminin 28 Şubat darbesinin oluşumunda resmî/doğrudan katkısının olup olmadığını ispat ve iddia etmek elbette ki mümkün değildir; ancak hem ABD’de güçlü bir Yahudi lobisi olan JINSA (Jewish Institute for National Security Affairs)’nın, dönemin şahinlerinden ve darbenin öncülerinden Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir ile sıkı ilişkilere sahip olması ve bizzat kendisine başarı madalyası vermesi, hem de ABD yönetiminin aynen önceki darbelerdeki yönetimler gibi 28 Şubat darbesini önleyici bir politika izlememesi veya darbecilere karşı sert bir tutum takınmamış olması nedenleriyle, ABD’nin 28 Şubat darbesinden tamamen aklanması mümkün değildir.

ABD’nin 28 Şubat ve diğer askerî darbelerle dönük tutumunun olumlu bir yönü de vardır ki, bu da tüm darbeler sonrasında Türkiye’nin tekrar çok partili demokratik döneme geçmesi yönünde baskı, yönlendirme ve katkılar yapmasıdır. 1997’den sonra çok çalkantılı ve kritik gelişmelerin etkisi altında devam eden Türkiye siyaseti, 2001 yılına gelindiğine hem ekonomik hem de siyasî olarak çökme noktasına geldi. 2001 yılında yaşanan büyük ekonomik kriz ve ardından çözülen Ecevit-Bahçeli-Yılmaz koalisyon hükümetinin doğurduğu siyasî kriz, Türkiye’yi 1980’den sonraki en tehlikeli viraja sürükledi. 28 Şubat askerî darbesinin, bir yandan siyasal İslam’ı etkisizleştireyim derken Türkiye’nin ekonomik olarak çöküşüne ve Batıdan kopmasına kadar gidecek bir askerî diktatörlüğü doğurma tehlikesi içermesi ve bunun ABD, Avrupa ve Batı ilişkilerine yapacağı olumsuz etkiler, diğer yandan siyasal İslamcılarının farklı bir parti (AK Parti’yi) kurarak yeni bir siyasî hareket ve ideoloji üretmeleri, ABD ve AB’nin Türkiye’ye olan ilgisini demokratikleşmeyi de etkileyecek şekilde artırdı. Ancak bunların hiçbiri, ABD ve AB’nin Türkiye’deki yeni oluşuma ilgi göstermesi ve olumlu bakması için yeterli değildi; ta ki 11 Eylül 2001 tarihinde ABD’ye yapılan terör saldırılarına kadar. 11 Eylül saldırıları, ABD iç ve dış politikasında ve İslam dünyasına yaklaşımında kesinlikle çok olumsuz sonuçlar doğurmuştur; ancak Türkiye ve AK Parti bu gelişmeden yararlananlardan biri olmuştur.

11 Eylül olayı, ABD’nin dünya politikasında radikal değişiklikler yaptığı kadar Türkiye ile ilişkilerinde, Türkiye’nin uluslararası rolü ve konumunda, Türk demokrasisine ve siyasal İslam konusuna bakışında da köklü revizyonlara yol açtı. ABD’nin Türkiye politikasında ideolojik (kapitalizm versus komünizm) bir bakış yerine, kimlik (İslami radikalizm/terörizm versus ılımlı/demokratik İslam) yönünde bir değişiklik meydana gelmiş ve Türkiye’nin hem demokratikleşmesine hem de dış politika yönelimine dönük yeni bir politika izlemesini teşvik etmiştir. Bu değişiklikte iki faktör rol oynamıştır: Birincisi, AK Parti’nin selefinden farklı bir ideolojiye sahip olması; yani dinî konulardaki hassasiyetini korurken aynı zamanda

Batılılaşma ve Türkiye'nin resmî devlet ideolojisi konusunda olumlu/ılımlı bir tavır sergilemesi, Türk dış politikasının temelleri olan NATO, AB, IMF, OECD gibi örgütlere üyelik konusunda itirazının olmamasıdır. İkincisi de, AK Parti'nin tam da bu özelliği nedeniyle, ABD'nin 11 Eylül sonrasında Ortadoğu/İslam ülkelerindeki radikal (terörist) hareketlerle/ülkelerle mücadelesinde yeni tür bir müttefik olma potansiyeline sahip olmasıdır. Bazılarının oldukça pejoratif olarak kullandığı Büyük Ortadoğu Projesi'yle bölgenin yeniden imar ve inşa edilmesinde Türkiye ve ABD'nin işbirliği yapmasıdır. Elbette ki, Büyük Ortadoğu Projesini yeni emperyalizm ve kötülüklerin anası olarak görmek mümkün olduğu gibi, diğer bir açıdan bölgenin demokratik ve diplomatik yöntemlerle yeniden yapılandırılması için işbirliği süreci olarak görmek de mümkündür. Aslında her ikisi de doğrudur denilebilir: ABD'nin (Büyük) Ortadoğu politikası, Başkan (oğul) Bush döneminde emperyalizm projesi olarak, Başkan Obama döneminde ise daha çok demokratik dönüşüm projesi olarak (Arap Baharı'nın özünde olduğu gibi) uygulanmaya çalışıldı. Gerçekten, Başkan Bush ve Neoconlar, Büyük Ortadoğu Projesi'ni Amerikan emperyalizminin dünyayı ele geçirmesi, tek/ABD kutuplu bir düzen kurulması, özellikle İslam dünyasına dış askeri darbeler ve müdahaleler yoluyla çeki düzen verilmesi ve böylece Neoconların kendi ifadeleriyle, Filistin sorunundan İran sorununa, Rusya ve Çin tehdidinden AB'nin etkisizleştirilmesine kadar birçok sorunun çözümü olarak tanımlamışlardır.⁷ Bu süreç sonunda İsrail'in bölgesel başat güç olarak tescil edildiği, bölge ülkelerindeki iktidarlara ABD'ye yakın yönetim ve yöneticilerin yerleştirildiği, bölge dışı rakip güçlerin artık etkisinin kalmadığı, dünya enerji güvenliğinden ekonomisine kadar ABD'nin hegemonyasının sağlandığı bir bölge ve dünya düzeni kurulacaktı. Neoconlar, bu projeyi gerçekleştirmek için önce Afganistan'ı işgal ettiler, daha sonra da dünyaya meydan okuyarak Irak'ı; ve eğer her şey planladıkları gibi gitseydi, Suriye, İran, Kuzey Kore ve diğer (kendi tanımlarıyla) 'haydut devletler!' deki rejimleri değiştirip dünya imparatorluğu kuracaklardı. Ve anlaşılana o ki, bu projeyi uygularken başta İngiltere, İspanya, İtalya gibi NATO güçleri yanında NATO üyesi Türkiye gibi bölge ülkelerinden de destek almayı planlamışlardı. Bu projenin detayları bir tarafa, en önemli sonucu Türkiye-ABD ilişkilerinde görüldü. Bush ve Neoconlar, 2002 sonunda Irak'ı işgal etmek için operasyona başladıklarında Türkiye'yi de yanlarında göreceklerini düşünüyor ya da planlıyorlardı. Muhtemelen AK Parti'nin ABD ile yeni/olumlu bir ilişki geliştirmesi arzusuna güvenip Türkiye üzerinden de cephe açarak Saddam Hüseyin'i devirecekler, Irak'ı yeniden yapılandıracak ve hatta bunun sonunda bir Kürt devletinin kurulması için çalışacaklardı.

7 Örneğin, Robert Kagan, *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*, Alfred A. Knopf, New York 2003; Ramazan Gözen, "ABD'nin Irak Savaşı: Yeni Muhafazakâr / Demokratik Emperyalist Bir Proje", Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin (edit.), *II. Körfez Savaşı*, Platin Yayınları, Ankara 2006, s.29-66.

1 Mart 2003 Tezkeresinin Reddi: Yol Kazası mı, Planlı Çarpışma mı?

Türkiye-ABD ilişkilerinin son dönemine damgasını vuran olay, Türkiye'nin ABD'nin Irak'ı işgali operasyonuna karşı tutumu ve bunun sonucunda ortaya çıkan derin anlaşmazlıktır. Bu olay hakkında değerlendirme yapmadan önce, olayın ne olduğunu kısaca hatırlamak gerekir. Yukarıda belirttiğim gibi, Bush ve Neoconlar, 11 Eylül sonrası Ortadoğu'ya yeni bir dizayn vermek için, zaten uzun zamandır kontrolleri altında tuttıkları Saddam Hüseyin'i devirip yerine kendi kontrollerinde yeni bir Irak ve bunun üzerine yeni bir Ortadoğu inşa edeceklerdi. Böyle bir projenin başarılı olabilmesi için Irak içinde ve bölgede müttefiklerinin olması gerekiyordu ki, elli yıllık müttefik Türkiye'nin yanlarında olacağını düşünüyorlardı. Neoconların Türkiye'den beklentisi, ABD askerî güçlerinin Irak'tan cephe açabilmesi için üslerini ve topraklarını kullanılmasına izin vermesiydi. Bu çerçevede ilk önce dönemin Başbakanı Ecevit'ten, ama Ecevit hükümeti aniden sona erince, yerine gelen AK Parti'den destek istediler. AK Parti hükümeti yürütme organı olarak ABD'nin talebine olumlu baktı, ilk/ön adımları attı ve ilke olarak ABD'nin Irak operasyonuna katılmak için işbirliğine hazır olduğunu gösterdi. Ancak AK Parti/Türkiye bu işbirliği için bir şart ileri sürdü: Kuzey Irak'a geçecek ABD askerleri ile birlikte Türk askerlerinin de kuzey Irak'a girmesini ve olası bir PKK terörüne veya başka bir şekilde ortaya çıkacak güvenlik sorunlarına karşı operasyon yapma hakkını garanti altına almak istedi. Böylesi bir karşılıklılık ilkesini içeren hükümet tezkeresi, AK Parti'nin çoğunluğa sahip olduğu TBMM'ye sunuldu.

1 Mart 2003 tarihinde TBMM'de tartışılan ve oylanan AK Parti tezkeresi, başta CHP milletvekilleri olmak üzere ama özellikle AK Parti milletvekillerinin de içinde olduğu aleyhte oylar ile reddedildi. Detaylarını başka bir yazımda tartıştığım⁸ 1 Mart tezkere kararının reddedilmesi konusunda farklı tartışmalar yapılmış, çeşitli spekülasyonlar ve iddialar ortaya atılmıştır. Genelde iddia edilen görüş, AK Parti'nin TBMM sürecini iyi yönetmediği için başarısızlığa uğradığı ve böylece Türkiye'nin Irak'tan dışlandığı şeklindedir. Ama benim görüşüme göre, 1 Mart kararının reddedilmesinin iki temel nedeni vardır: Birincisi, Türkiye ve ABD arasında yapılan diplomatik ve siyasî müzakerelerde tezkerenin ikinci ayağı, yani Türk askerinin Irak'a girmesi konusunda anlaşma sağlanamamıştır. Bunun temel nedeni de Irak yönetiminin ve bölgedeki Kürtlerin Türk askerinin Irak'a gelmesine karşı çıkmaları ve Kürtlerle işbirliği yaparak Saddam'ı düşürmeyi planlayan ABD'nin buna destek vermiş olmasıdır. İkincisi de, Türkiye ve AK Parti içindeki önemli sayıda muhalif kesimin (Milli Görüşçüler, solcular, ulusalcılar, hatta askerlerin) tezkerenin birinci ayağının, yani ABD askerlerinin

8 Ramazan Gözen, "Causes and Consequences of Turkey's Out-of-War Position in the Iraq War of 2003," *The Turkish Yearbook of International Relations*, Vol.36, 2005, s.73-99.

Türkiye üzerinden Irak'ta cephe açmasının sadece Irak'ın değil Türkiye'nin de işgali anlamına geleceğini ve bu sürecin sonunda Neoconların Kürt devletini daha kolay kuracakları yönündeki endişeleridir. Sonuç olarak, 1 Mart tezkeresinin reddedilmesinin temel nedeni, Türkiye-ABD anlaşmazlığı ya da tarafları ikna eden uygun bir anlaşmanın sağlanamamış olmasıdır.

Bu anlaşmazlık, 1 Mart sonrası Türkiye-ABD ilişkilerini ve ittifak anlayışını çok ciddi bir krize sürükledi: Bir yandan Neoconlar (örneğin Paul D. Wolfowitz) operasyona izin vermediği için Türkiye'yi tehdit ederken ve Irak'ta Türkiye aleyhine politikalar izlerken, Türkiye'de (her ne kadar ABD'yle ilişkilerini sürdürse ve hatta ABD'nin Irak'ı işgaline hava sahasını açarak dolaylı bir destek vermiş olsa da) ABD'nin Kürt/PKK kartına karşı giderek yükselen bir tepki (hatta Türkiye-ABD savaşı planlayanlar bile) ortaya çıktı. Bu karşıtlık ve düşmanlık, Türkiye-ABD ilişkilerini o kadar kötüleştirdi ki, Türkiye'de yapılan kamuoyu yoklamalarında ABD'yi Türkiye'nin en büyük tehdidi olarak görenlerin oranı yüzde 95'lere çıktı. Burada temel sorun, Saddam'ın düşürülmesi veya Irak'ın kaosa girmesinden daha çok, Irak Kürt yönetiminin güçlenmesi ve PKK'nin terör saldırılarının artmış olmasıydı. Ama işin aslı şu ki, ABD'nin Irak işgalinin Neoconların beklediği yönde sonuçlar vermemiş olması, PKK'nin etkisinin giderek artması ve ABD'nin Irak'taki konumunun giderek zayıflaması sonucunda artan kaos ve istikrarsızlıktan en çok etkilenen ülke Türkiye olmuştur. Diğer bir ifadeyle, Neoconların Irak operasyonu hem ABD'yi hem Türkiye'yi çok olumsuz etkilemişti. Ne Neoconlar planlarını yerine getirmekte başarılı olabilmişlerdi ne de Türkiye kaosa girmiş olan Irak'tan huzur ve güvenlik bulabilmişti.

Bu minvaldeki Türkiye, Neoconların Irak macerasına ve bunun olumsuz sonuçlarına karşı iç ve dış politikada ciddi/köklü dönüşümler içine girdi ki, bunların her biri ABD ile ilişkilere yansımıştır: Öncelikle dış politikada; Türkiye, AB ile işbirliğini artırıp Kopenhag Kriterleri konusunda büyük adımlar atarak tam üyelik müzakerelerini başlattı. İktidar tecrübesi olmayan AK Parti hükümeti, hem Neoconlarla mücadelesinde hem de içerideki askerî muhaliflere/ulusalcılara karşı ve hatta kanaatimce ekonomik krizden çıkma konusunda, AB'nin Türkiye'yle üyelik lehindeki adımlarından çok büyük kazanç sağlamıştır. AK Parti, hem Neoconlara hem de ülkedeki güçlü muhaliflere karşı meşruiyetini artırmak için AB'nin desteğini almış, ekonomik bir krize girmekten böylece kurtulmuştur. Özellikle ABD'nin Irak'ı işgaline karşı olan J.Chirac Fransası ve G.Schröder Almanyası, AK Parti'nin girişimlerine ve Türkiye'nin üyelik sürecine tam destek vererek, olası bir Neocon ABD'sinin saldırısına karşı gayri resmi bir ittifak kurmuşlardır. Özellikle TBMM'nin 1 Mart kararı, AB ülkelerinde sadece demokratik bir hamle olarak görülmemiş, aynı zamanda ABD emperyalizmine karşı sıkı bir duruş olarak algılanmıştır. Bu sayede AB, demokrasi yolundaki,

anti-emperyalist ve sivil Türkiye'yi üye yapmaya karar vermiştir.⁹

Türkiye'nin 1 Mart demokrasi hamlesi, Ortadoğu ve İslam ülkelerindeki sivil halkların da büyük desteğini almıştır. 3 Ekim 2005 tarihinde Brüksel'de Türkiye'nin AB'ye üyelik müzakerelerinin başladığı toplantıya yüzlerce Ortadoğulu gazeteci de katılmış, Avrupalı ve Türkiyeli gazetecilerle birlikte bu ânı, ülkelere aktarmışlardır. Dolayısıyla Türk dış politikasının Neocon emperyalizmine karşı tavrı, sivil-demokrat AB ve İslam ülkelerinin kamuoylarından çok büyük bir destek almıştı ki, bu gelişme, hiç sürpriz olmayan bir şekilde, Türkiye'deki askerî muhaliflerin ve ulusalcıların hiç hoşuna gitmemişti. AK Parti'nin iktidara gelmesini zaten eleştirmekte olan muhalifler; sadece ideolojilerine muhalif olduğu için değil, aynı zamanda AK Parti'nin AB'ye üye olmasına tepki duydukları, 1 Mart'a rağmen kuzey Irak'a askerî yardım göndermediği, AK Parti hükümetinin Irak'taki Türk askerinin kafasına ABD askerleri tarafından çuval geçirilerek tutuklanmasına engel olamadığı ve ABD'ye yeterince karşı duramadığı için, AK Parti'yi askerî bir darbe ile devirme düşünceleri dillendirilmeye başlamıştır.

Bu noktadan, yani yaklaşık 2005-6 yıllarından itibaren Türkiye-ABD ilişkilerinde yeni bir dinamizm gelişti: Bir yandan ABD'nin Irak'ta başarısız olması ve konumunun daha kötüye gitmesi, diğer yandan Türkiye'deki AK Parti karşıtı anti demokratik gelişmeler, Türkiye-ABD ilişkilerinde yakınlaşmaya yol açtı. Bu bağlamda iki önemli belgeden bahsetmek gerekir: Birincisi, ABD'li ünlü akademisyen ve danışman Richard N. Haass, *Foreign Affairs* dergisinde yazdığı "Yeni Ortadoğu" (2006) başlıklı makalesinde ABD'nin Irak'ta kontrolü kaybettiğini ve artık istikrarsız bir bölge ortaya çıktığını iddia etti.¹⁰ Yani ABD yönetimine yeni bir bakış açısı geliştirmesini tavsiye ediyordu. Hemen hemen aynı zamanda ABD'li iki kıdemli siyasetçinin, eski dışişleri bakanlarından Cumhuriyetçi James Baker ve kıdemli Demokrat Senator Lee H. Hamilton'un hazırladıkları ve Başkan Bush'a sundukları Baker-Hamilton Raporu da denilen Irak Çalışma Grubu Raporu (Aralık 2006) geldi.¹¹ Baker-Hamilton Raporu, özetle ABD'nin Irak'ta yeni bir strateji geliştirmesi gerektiğini, bunun için Irak'ın toprak bütünlüğünü sağlayacak yönde adımlar atmasının kaçınılmaz olduğunu, bu konuda başarılı olmak için en çok güvendiği müttefikleriyle, yani Türkiye ile işbirliği geliştirmesinin yararlı olacağını tavsiye etti. Kısacası, Neoconların Irak projesi (en azından o dönemde) çökmüştü ve Irak'ta ve

9 Bkz.: Ramazan Gözen, "Türkiye-AB Yakınlaşması: 1999 Helsinki Zirvesinden 2003 Irak Savaşına Stratejik Algılamalarda Dönüşüm Süreci", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 3, Sayı 10, Yaz 2006, s.115-146.

10 Richard N. Haass, "The New Middle East", *Foreign Affairs*, November/December 2006.

11 The Iraqi Study Group Report, Aralık 2006, http://www.usip.org/isg/iraq_study_group_report/report/1206/iraq_study_group_report.pdf, (erişim: 20.12.2016)

bölgede yeni bir düzen kurmak için Türkiye ile işbirliğine gidilmesinin gerektiği ortaya çıkmıştı. Bu arada, Türkiye’de bir yandan artan terör saldırıları diğer yandan da Cumhuriyet mitingleri ve 27 Nisan 2007 e-muhtırası ile ayyuka çıkan bir askerî muhalefet yükselmiş ve AK Parti’nin kapatılması için dava açılmıştı. Kısacası, Türkiye’de demokratikleşme süreci yeniden askerî darbe kaskacına girmişti ve daha önceki darbelerde ABD ve NATO müttefiklerinin etkisini dikkate aldığımızda, ABD’nin rolü ve tavrı çok kritik önem kazanmıştı.

İşte bu atmosferde, 21 Ekim 2007 tarihinde Dağlıca’da yapılan Irak kaynaklı PKK terör saldırısında çok sayıda askerinin şehit olması sonrasında, Türkiye-ABD ilişkilerinin yönünü değiştiren 5 Kasım 2007 tarihli Erdoğan-Bush Oval Ofis görüşmesi yapıldı ve bu görüşmede Türkiye-ABD İstihbarat Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmanın öncelikli amacı PKK’ya karşı işbirliği idi; ama anlaşma genel olarak iki ülkenin Irak’ın toprak bütünlüğünü sağlamak ve yeniden yapılandırmak üzere yeni bir işbirliğini başlatan hamle oldu. Bu, Baker-Hamilton raporunun tavsiyesine de uygun bir gelişme idi. Ancak bu anlaşmanın uygulanması, artık total ördek konumunda olan Bush yönetimi döneminde başlamış olsa da, esasen onu izleyen Başkan Obama yönetimi döneminde ama çok daha güçlü ve farklı bir felsefe çerçevesinde yapılacaktı.

Obama Yönetimi ve Ak Parti’nin Örtüşen “Değişim” İdealleri: Model Ortaklık

Obama’nın ABD başkanlığına seçilmesi, ABD siyaseti açısından bir ilk olma özelliğini taşır. Siyahî ve Müslüman kökenli biri olan Obama, “değişim” sloganıyla başkanlık seçimlerini kazanmıştır. Obama’nın “değişim” ile kast ettikleri elbette ki sadece ABD iç politikasını değil dış politikasını da kapsıyordu. İç politikada değişim boyutları bir yana, Obama’nın dış politikada değişim ile kast ettiği şey, çok açıktı ki, öncelikli olan Bush ve Neoconların yıkım getiren dış politika felsefesini ve uygulamalarını değiştirmek ve farklı bir dış politika izlemektir. Obama’nın dış politikada değişim ile kast ettikleri iki noktada özetlenebilir: Birincisi, felsefi açıdan; Neoconlardan farklı olarak, sivil, çok taraflı, diplomasiyi ve diyalogu önceleyen, sorunların müzakereci çözümüne önem veren ve kabaca liberal olarak tanımlayabileceğimiz bir dış politika. İkincisi, pratik açıdan; ABD’nin Irak ve Afganistan başta olmak üzere dünyaya yayılmış askerî gücünü mümkün olduğunca geriye çekmek ve buralarda barışçı bir çözüm sağlamaktır. Daha somut bakacak olursak, Obama’nın en çok önem verdiği ve yoğunlaştığı konu, doğal olarak Ortadoğu idi ki; geriye dönüp baktığımızda (Obama’nın başkanlığının artık sona erdiği bugünlerde) üç hedefinin olduğu söylenebilir: İran’ın nükleer silah sorununu çözerek uluslararası sisteme entegre

olmasını sağlamak; Ortadoğu'nun yüz yıllık diktatörlükler düzenini demokratik bir süreçle değiştirerek yeni bir düzen oluşturmak ve müzmin sorun olan Filistin sorununu "iki devletli çözüm" formülü ile çözmek.

Obama'nın Ortadoğu'da değişim politikası Baker-Hamilton Raporunun önerileriyle uyumlu idi; dolayısıyla Türkiye'yi merkezi bir konuma koyması sürpriz değildi. Obama başkanlık görevini aldıktan sonraki yaptığı yurtdışı gezilerinden ilkinin Türkiye'ye diğerini de Mısır'a yaptı. Bu iki ziyarette ve ziyaretleri boyunca TBMM'de ve Kahire Üniversitesinde yaptığı konuşmalarda, Obama'nın Ortadoğu politikasının ipuçları güçlü şekilde mevcuttur. Obama, hem Ankara'da hem Kahire'de, Ortadoğu ülkelerinde demokrasinin dönüştürme gücünden bahsetmiş ve bu ülkeleri cesaretli olmaya teşvik etmiştir. Bunun gerçekleşmesi için ABD ve bölge ülkelerinin geçmişteki hataları unutup yeni bir sayfa açmaları gerektiğini belirtmiştir.¹² Obama, bu düşüncelerini gerçekleştirmek için zamana yaymadı; daha TBMM konuşması ve Ankara görüşmeleri sırasında Türkiye ve ABD'nin Model Ortak olduklarını ilan etmiş ve tüm milletvekilleri de kendisini ayakta alkışlamışlardı.

Obama'nın Ankara'dan ayrılmasından hemen sonra Model Ortaklığın ilk hamleleri hızla geldi. İlk adım olarak, Dışişleri Bakanlığı'na Ahmet Davutoğlu atandı; ikinci adım olarak da Türk dış politikasında daha sonra "komşularla sıfır sorun politikası" olarak meşhur olan bir dönem başladı ki, bunun ilk ve en büyük hamlesi, Türk dış politikasında "barış açılımları" oldu. Bu andan itibaren Türkiye ve ABD, Ortadoğu ve diğer yakın bölgelerde on yıllardır çözülemeyen sorunlara diplomatik ve siyasi çözümler bulmak için radikal adımlar atmaya başladılar. Bunlardan en önemlileri şunlar idi: İran'ın nükleer silah programı sorununun çözülmesi için arabulucu diplomasının güçlendirilmesi; Irak'ın toprak bütünlüğü içinde yeniden yapılandırılması; İsrail ile Suriye arasında barış anlaşmasının sağlanması; Filistin'de iki devletli çözüm formülünün uygulanması; Ermeni sorununun çözülerek Kafkaslar'da barış ve güvenliğin sağlanması; Kürt sorununa barışçı bir çözüm bulmak için çözüm sürecinin başlatılması; Kıbrıs sorununa barışçı bir çözüm için müzakerelerin güçlendirilmesi; Afganistan ve Pakistan'ın karşılaştığı sorunlara çözüm bulunması; nihayet Balkanlar'da barış ve istikrarın geliştirilmesi.¹³ Bu süreç kısmen başarılı sonuçlar verirken, kısmen tamamlanamamış bir girişimler listesi olarak kalmıştır. 2009-10 yılında olağanüstü bir performansta yürütülen Türkiye ve ABD ilişkileri,

12 Ramazan Gözen, "Arap Baharı Girdabında Eski ve Yeni Ortadoğu Dinamikleri", *II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu*, Kırıkkale Üniversitesi, 04-07 Mayıs 2016. Tam metin adresi: <http://ods2016.org/index.php/bildiriler/> (erişim: 20.12.2016)

13 Ramazan Gözen, "Türkiye'nin ABD Politikası 2010", Burhanettin Duran ve Kemal İnat (edit.), *Türk Dış Politikası Yılı 2010*, SETA Yayınları, Ankara 2011, s.265-299; ve Ramazan Gözen, "Türkiye'nin ABD Politikası 2011: Eşgüdüm ve Restorasyon Süreci", Burhanettin Duran ve Kemal İnat (edit.), *Türk Dış Politikası Yılı 2011*, SETA Yayınları, Ankara 2012.

özellikle Obama ve Erdoğan'ın çok yoğun görüşme trafiği ve sürekli temas içinde olmalarını sağladı. Türkiye'nin/Davutoğlu'nun "komşularla sıfır sorun idealizmi" ile ABD'nin/Obama'nın "değişim idealizmi" Ortadoğu'da ve diğer bölgelerde barış ve güvenliği sağlama ihtimalini içinde barındırıyordu.

Ancak bu idealizm, iki kaynaktan yükselen reel politik muhalefet sonucunda planlanan sonuçları en azından beklenen hızda vermedi: Birincisi, özellikle ABD'deki Yahudi lobisi ve kalemleri, Türkiye ve Obama'nın diplomatik hamlelerini İsrail'in güvenliği açısından tehlikeli buldukları için, Türkiye'nin eksen kayması içinde olduğu şekilde propaganda yaptılar. Mavi Marmara olayı, Türkiye'nin İran ve Hamas ile yakınlaşması ve İsrail'in Gazze saldırısına gösterilen tepkiler, Türkiye ve Obama yönetimi üzerinde baskıları artırdı. İkincisi de, özellikle Ermenistan ve arkasındaki Rusya gibi bölgesel güçler ile bölgedeki statükocular, ABD ve Türkiye'nin bölgedeki dengeleri değiştirme ihtimalinden endişe duydukları için açılım politikalarına destek vermediler. Bu engellerin bir kısmı da, özellikle Ermenistan açılımı nedeniyle Türkiye'nin kendi içindeki ve en yakın dostu Azerbaycan'daki statükoculardan gelmiştir.¹⁴

ABD-Türkiye Model Ortaklığı neredeyse sona etmekteydi ki, 2010 yılının sonunda meydana gelen iki gelişme, Türkiye-ABD ilişkilerine yeni bir dinamizm kazandırdı ve Model Ortaklığa yeni can suyu sağladı: Önce 19-20 Kasım'da NATO Lizbon Zirvesi'nde kabul edilen, Füze Savunma Sistemi'nin bir bölümünün Türkiye'ye yerleştirilmesi kararı ve Türkiye'nin de buna destek vermesi; ve hemen ardından Tunus'ta başlayan Yasemin Devriminin hızlı bir şekilde Arap Baharı demokratikleşme sürecini başlatmasıdır. Bu iki gelişme tesadüf mü yoksa planlı mı bilinmez; ama Türkiye-ABD ilişkilerinde yeni bir sayfanın açılmasına neden oldular. Bir yandan Türkiye-ABD Model Ortaklığını zirveye çıkaracak adımlar ve ihtimaller ortaya çıkarırken, diğer yandan Türkiye ve ABD'yi birbirini tehdit olarak görmelerine kadar gidecek bir sürecin (özellikle Suriye bağlamında) gelişmesine yol açtı.

Arap Baharı: Türkiye-ABD İttifakının Fiyaskosu

Arap Baharı üzerine yazılacak her şey, hâlâ gözlemlerimiz ve yorumlarımız etrafındaki spekülasyonlar düzeyinde kalacaktır. Güncel olaylarla ilgili kesin hükümler vermek elbette çok zordur; ama özellikle bazı olayların nedenlerini ve etmenlerini ortaya koymak hem çok zor hem de çok risklidir.

¹⁴ Ramazan Gözen, "Türkiye'nin ABD Politikası: Stratejik Konsensüs, Taktiksel Ayrışma", Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ufuk Ulutaş (edit.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012*, SETA Yayınları, Ankara 2013, s.297-336.

Arap Baharı'nın başlangıç, gelişim ve çöküş nedenleri de bu kapsamdaki spekülasyonlardandır. Dolayısıyla burada öne süreceğim iddialar, kısmen konuya ve alana ait temel bilgilerime kısmen de gözlemlerime dayalı çıkar-samalarım ve görüşlerimdir.

Arap Baharı'nın rastgele ortaya çıkmış spontane gelişmelerden ibaret olmadığını, bilakis Obama'nın genel dış politika felsefesinin ve bizzat Ankara ve Mısır konuşmalarında ortaya koyduğu düşüncelerinin yerel/ bölgesel aktörler ve destekçileri tarafından bilinçli bir şekilde uygulamaya konulması sonucu oluştuğunu düşünüyorum.¹⁵ Arap Baharı, Obama ve yönetiminin tetiklemesi ile başlamış ve desteklemesi ile gelişmiştir. Obama, Tunus ve özellikle Mısır, Libya ve Suriye'deki sivil direnişe açık ve güçlü bir destek vermiş, diktatörlüklerin yerine demokratik tercihlerin geçmesi için aktif rol oynamıştır. Obama'nın Arap Baharına dönük temel felsefesi, ilgili ülkelerde sivil-içsel-demokratik-barışçı-tedrici-uzlaşmacı toplumsal hareketler yoluyla iktidar dönüşümlerinin gerçekleşmesini amaçlıyordu. Yüz yıllık Ortadoğu diktatörlüklerinin demokratik hareketler yoluyla "değişimini" öngörüyordu.

Obama, bu sürecin başarılı olabilmesi için bu ülkelere model ya da kılavuz olacak bir örnek olarak Türkiye'yi tercih etmiştir. Bu amaçla, Obama ve Erdoğan yanında resmi ve gayri resmi yöneticiler arasında Arap Baharı'nın ilk gününden itibaren çok sıkı görüşme trafiği gelişti. Obama yönetimi, Obama'ya yakın sivil toplum örgütleri ve memurları, Arap Baharı'nın başarıyla gelişmesi için Türkiye'nin öncü/örnek kuvvet olarak rol oynamasını ve Türkiye'nin sürece katılmasını desteklediler. Bunun nedeni, sadece Türkiye'nin bölgedeki ABD ve NATO müttefiki tek Müslüman ülke olması değil, aynı zamanda Türkiye'nin AK Parti aracılığıyla tecrübe ettiği demokratik dönüşümün nispeten önemli başarılar kaydetmiş olmasıydı. Belki biraz abartı olacak ama Obama yönetiminin, aynen Baker-Hamilton Raporunda belirtildiği gibi, bölgedeki dönüşümlerde dayanıp güvенеbileceği başka bir demokratik tecrübe yoktu. (İsrail'in model olmayacağını belirtmeye bile gerek yok). Özellikle AK Parti'nin 2002-2010 döneminde izlediği AB ile üyelik sürecinden komşularla sıfır sorun idealine kadar gösterdiği barışçı, sivil demokratik ve arabulucu dış politika performansı, Obama felsefesi ile büyük bir uyum içindeydi. Dolayısıyla Obama'nın TBMM konuşmasında yaptığı Model Ortaklık önerisi, tam da Arap Baharı'nın ruhunu ve amacını yansıtıyordu aslında. Türkiye ve ABD, NATO müttefikleri olarak Ortadoğu'da demokratikleşme için işbirliği yapacaklardı. İlk aşaması bölgesel açılımlar ile (2009-2010 arasında) uygulanan Model Ortaklık, 2011'den itibaren Arap Baharı sürecinde de uygulanacaktı. Plan ve vizyon buydu.

15 Ramazan Gözen, "Arap Baharı Girdabında Eski ve Yeni Ortadoğu Dinamikleri", *II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu*, Kırıkkale Üniversitesi, 04-07 Mayıs 2016. Tam metin adresi: <http://ods2016.org/index.php/bildiriler/> (erişim: 20.12.2016)

Model Ortaklık felsefesinin, özellikle Mısır'da Muhammed Mursi'nin seçilmesi sürecinde ve bir yıllık iktidar döneminde nispeten/kısmen başarıyla uygulamaya konulduğunu söyleyebiliriz. Esasında Mursi'nin seçimle iktidara gelmesi kolay olmamış, Müslüman Kardeşler imajı ve tecrübesi nedeniyle özellikle Yahudi lobisi ve Suudi Arabistan gibi statükocular tarafından buna engel olunmaya çalışılmıştı. Ancak Obama, nüfuzunu kullanarak bu engeli aşmış ve Mursi'nin Erdoğan'ın kılavuzluğunda iktidara gelmesi ve demokratikleşme adımlarının atılmasında belirleyici rol oynamıştır. Mursi 2012-2013 arasındaki iktidar süresince birçok engel ve sorunlarla karşılaşmış olmasına rağmen, Obama ve Erdoğan'ın desteğiyle ayakta kalmayı başarmıştır. Obama ve Erdoğan, Türkiye'nin Mursi'ye siyasi, ekonomik, mali ve diğer pek çok açıdan destek vermesi için çok büyük gayret göstermişlerdir. Aslında tüm Arap Baharı'nın kilit noktası Mısır olduğu için, iki lider ve ülke, Mısır'da başarılı bir demokratik performans için güçlü bir işbirliği yapmışlardır. Bu işbirliği sürecinin ruhunda az önce belirttiğim gibi sivil-iç-demokratik dönüşüm sürecinin devam ettirilmesi anlayışı vardı. Arap Baharı'nın öncelikle Mısır'da, daha sonra Libya'da, Suriye'de, Yemen'de ve diğer bölge ülkelerinde başarılı olabilmesi için bu anlayışın devam ettirilmesi bekleniyor ya da gerekiyordu.

Ancak öyle olmadı; Arap Baharı süreci, Obama'nın felsefesine ve Model Ortaklık anlayışına uygun bir şekilde devam etmedi: Önce Libya'da daha sonra da Mısır'da, Suriye'de ve Yemen'de bu özelliğini kaybedip, 20. yüzyıl klasiğinden öte bir Ortadoğu çatışmasına dönüştü. Diğer bir ifadeyle, Arap Baharı, sivil-iç-demokratik-barışçı-tedrici-reformist bir süreç olmaktan çıkıp, aynen geçen yüzyıldakine benzer bir şekilde ve hatta daha da kötüleşerek militarist emperyalist bir güç mücadelesine dönüştü. Öncelikle Libya'da, BM Güvenlik Konseyi'nin 1970 ve 1973 sayılı kararları hilafına hareket eden İngiltere, Fransa, İtalya'nın başlattığı, daha sonra Dışişleri Bakanı Clinton'un ifadesiyle "geriden öncülük etme (*leading from behind*)" stratejisiyle ABD'nin, NATO'nun ve Türkiye'nin katıldığı ve uluslararası hukuk açısından yasallığı çok tartışmalı dış askeri operasyon gerçekleşti.¹⁶ Başkan Obama'nın bu askerî operasyonda açık ve öncü bir rol oynamadığı bilinmekle birlikte, "geriden öncülük etme" kararının alınması ve uygulanması sürecinde ne kadar etkili olduğu tartışmalıdır. Ancak Obama'nın NATO müttefiklerinin ve Clinton'un desteklediği bir Batı operasyonuna itiraz etmek ya da karşı gelmek gibi bir gücünün veya lüksünün bulunmadığı da not edilmelidir. Zira Libya operasyonunun daha çok Dışişleri Bakanı Clinton'un tercihi ve en nihayetinde fiyaskosu olduğu konusundaki görüşler daha yaygındır ve bu görüşler 2016 başkanlık seçimi sürecinde

16 Örneğin, Ryan Lizza, "Leading from behind", The New Yorker, 26 April 2011, <http://www.newyorker.com/news/news-desk/leading-from-behind>, (erişim: 20.12.2016); ve "The Libya Gamble: Inside Hillary Clinton's Push for War & Making of a Fled State", https://www.democracynow.org/2016/3/3/the_libya_gamble_inside_hillary_clinton (erişim: 20.12.2016)

de sık sık dile getirilmiştir¹⁷; ve hatta bu seçimi kaybetmesinde Bingazi’de ABD’nin büyükelçisinin öldürülmesini de kapsayan Libya fiyaskosunun etkili olduğu söylenebilir. Dahası, Libya operasyonunun, ilerleyen dönemde Arap Baharı’nın diğer ülkelerindeki gelişmeleri de zehirlediğini iddia edebiliriz.

AK Parti hükümeti (özellikle dönemin Başbakanı Erdoğan), Libya’da herhangi bir dış/NATO askerî operasyonuna karşı olduğunu ilan etmesine rağmen¹⁸, operasyon başladıktan hemen sonra bu politikasını değiştirerek lojistik ve siyâsî destek verdi. Bu süreçte Erdoğan ile Obama’nın sık sık telefon görüşmeleri yaparak NATO’nun İzmir merkezini harekete geçirdikleri, Türk deniz kuvvetlerinin Libya’daki Türk ve diğer yabancı işçilerin tahliyesine katıldığı, ancak hiçbir Türk kuvvetinin Libya’nın bombalanmasında yer almadığı not edilmelidir. Bu durum elbette ki Obama ve Erdoğan ilişkisini daha da güçlendirdi ancak Model Ortaklığın geleceği açısından aynı şeyi söylemek mümkün değildi. Çünkü Libya operasyonu, Arap Baharı’nın Mısır ve Suriye duraklarının daha da karmaşıklaşmasına yol açtı. Libya operasyonu ile başlayan anti demokratik dış-askerî müdahale yöntemi, hızla Mısır’a ve özellikle Suriye’ye sıçrayarak, Rusya ve Çin’in de sürece dâhil olmasıyla, Arap Baharı sürecinin kaosa girmesine ve aynı zamanda Obama’nın felsefesine ve Model Ortaklığın ruhuna aykırı bir şekilde gelişmesine neden oldu.

Obama ve Erdoğan, Model Ortaklık çerçevesinde, Mısır ve Libya’dan sonra Suriye’de de demokratik dönüşüme uygun bir şekilde Esad’ın düşürülmesi konusunda konsensüs içindeydiler. Obama ve Erdoğan (tabi ki, Dışişleri Bakanı Davutoğlu ve Gül’den en düşük düzeydeki AK Partiliye kadar herkes) “ılımlı muhaliflerin” Esad’ı devirmesi konusunda ortak hareket ettiler; onlara siyasi, diplomatik, mali ve hatta askeri yardım yaptılar. Ancak Suriye sorunu, Mısır ve Libya örneğine hiç benzemediği gibi, beklenenin çok ötesinde bir kaosa dönüştü. Türkiye, ABD ve diğer müttefiklerinin ortak operasyonları Esad’ı düşüremediği gibi, Rusya, İran ve Hizbullah gibi karşı güçler yanında dünyanın değişik ülkelerinden gelen cihatçıların (İŞİD, Nursa, Ahrar-u Şam vd.) katılımıyla Suriye iç savaşının derinleşmesine neden oldular. Daha da önemlisi, Suriye iç savaşı sadece Rusya ve İran’ın da dâhil olduğu bir emperyalist mücadeleye değil, aynı zamanda Suriye dışından on binlerce yabancı savaşçısının dâhil olduğu vekâletler savaşına dönüştü. İşte bu noktada Erdoğan ile Obama’nın arası açılmaya başladı.

17 “The Libya Gamble: Inside Hillary Clinton’s Push for War & Making of a Filed State”. a.g.e.

18 “Başbakan Erdoğan, “NATO’nun Libya’da ne işi var?”, 28 Şubat 2011, <http://www.ntv.com.tr/turkiye/atonun-libyada-ne-isi-var.6VO1xU5PmkGhAGJtyRD3qA> (erişim: 20.12.2016)

Erdoğan-Obama anlaşmasının/konsensüsünün yıkılmasına yol açan, böylece Türkiye ve ABD'yi Arap Baharı sürecinde karşı karşıya getiren bir dizi gelişme olmuştur: Birincisi, Suriye'deki dönüşümün sivil-demokratik boyutunun yok olması ve onun yerine militarist-empyralist boyutunun öne çıkmasıdır. Suriye'de beklenen/planlanan dönüşüm gerçekleşmeyince, Suriye dışından akın eden cihatçıların silahlanarak iç savaşı derinleştirmeleri Arap Baharı sürecini kontrolden çıkarmış ve "Arap Kışı"na dönüşmesine yol açmıştır. Özellikle IŞİD, Nusra ve diğer militarist İslamcı militanların Arap, Avrupa, Rusya, hatta ABD topraklarından Suriye'ye akmaları, Suriye'deki ılımlı muhalefetin meşru mücadelesini tahrip etmiştir. Böylece, Model Ortaklık felsefesi, ABD ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu faaliyetler sonucunda darbe yemiş, tahrip olmuş ve en nihayetinde neredeyse sone ermiştir. Bunun sonucunda sadece Arap Baharı süreci değil Türkiye-ABD (Obama-Erdoğan) konsensüsü de çıkmaza girmiştir. İki lider arasında Esad'ın düşürülmesi konusundaki stratejik konsensüs yerine, düşürme operasyonlarının yöntemi konusunda taktiksel anlamda ciddi bir ayrışma ve çatışma ortaya çıkmıştır. Hele Obama'nın Suriye rejiminin kimyasal silah kullanmasına rağmen, Esad yönetimine karşı (Rusya ve İran faktörü nedeniyle) askerî karşılık vermemesi, Erdoğan'ın Obama'ya tepkisini ve kızgınlığını artırmıştır.

Erdoğan ve Obama'nın arasını açan ikinci gelişme, Mısır'da Mursi'nin düşürülmesi ve Sis'nin iktidara gelmesidir. Türkiye'nin Mursi ve Mısır'la ilişkilerinin ne kadar sağlıklı ve başarılı bir şekilde geliştiği ayrı bir tartışma konusu; ancak Mursi'nin, Genelkurmay Başkanı Sisi tarafından askerî darbe ile düşürülmesi, tutuklanması ve binlerce Müslüman Kardeşler üyesinin katledilmesi veya mahkûm edilmesi, Türkiye-ABD ilişkilerine büyük bir darbe vurdu. Askerî darbenin Suudi Arabistan, İsrail ve Yahudi lobi tarafından desteklenmiş olması yanında Başkan Obama tarafından da onaylanması, en azından karşı çıkılmaması, Türkiye'de Obama konusunda çok büyük bir hayal kırıklığı yarattı. AK Parti hükümetinin ve özellikle Başbakan/Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Sisi'yi diplomatik olarak tanınamaması, Mursi'ye desteğini devam ettirmesi ve Sisi'yi destekleyen Batılı ülkeleri ve ABD'yi şiddetle eleştirmesi, aşamalı bir şekilde Erdoğan ve Obama'nın arasını daha çok açtı.

Üçüncüsü, Obama'nın İran ile (P5+1 kapsamında) nükleer anlaşmayı imzalamasına Yahudi lobisinin de katkısıyla İsrail-Suudi Arabistan işbirliğinin karşı çıkılması ve Türkiye'nin de (özellikle Suriye ve PYD/PKK gelişmeleri nedeniyle) bu sürece dâhil olmasıdır. Her ne kadar Türkiye nükleer anlaşmayı resmen ve siyasi olarak desteklemiş olsa da, İran'ın Irak'ta Abadi ve Suriye'de Esad yanlısı politikası ve sonuçları itibarıyla anlaşmayı endişeyle karşıladığını kabul etmek gerekir. Diğer yandan, Türkiye'nin

Suudi Arabistan ve Katar ile yaptığı Esad karşıtı işbirliğinin de Türkiye-İran ilişkilerini olumsuz etkilediğini belirtmek gerekir.

Dördüncüsü ve en önemlisi, Obama ve ABD'nin IŞİD ile mücadele stratejisi çerçevesinde PYD ile işbirliği yapmasının, Türkiye'nin güvenlik ve toprak bütünlüğü endişeleri nedeniyle Türkiye-ABD ilişkilerini artık çatışma noktasına getirmiş olmasıdır. Obama'nın, IŞİD ile mücadele ettiğini iddia ettiği PYD'ye askerî ve siyasî destek vermesi, Türkiye'nin büyük tepkisini çekmiş, hatta Türkiye ile ABD'yi karşı karşıya getirmiştir. Bu durum, Türkiye-ABD asimetrik ittifakını tarihinin en gergin düzeyine sürüklemiş, Türkiye'nin NATO üyeliğinin bile tartışıldığı biri süreci başlatmıştır. Bu süreç, tarafların Kürt sorunu, özellikle Suriye'deki ve Türkiye'deki PKK-Kürt sorununa çözüm konusunda tamamen farklılaştıkları ve çatıştıkları bir durumdur aslında. 1991'den ve hatta 1970'lerden beri sık sık gündeme gelen ABD'nin Kürt kartı ve PKK ve ayrılıkçı Kürtlere destek verdiği yönündeki spekülasyonlar, IŞİD bağlamında da olsa, 2014'den beri somut bir şekilde PYD'ye verdiği destek ile ayyuka çıktı. Bu nokta, Türkiye-ABD ittifakının en derin asimetrik sorunlarından biri olarak tarihe geçmektedir.

İlişkilerin bu noktaya gelmesinde, hem Erdoğan-Obama hem de Türkiye-ABD ilişkilerinin krize girmesinde çok kritik bir girdinin/faktörün etkili olduğunu düşünüyorum. Bu girdi/faktör, özellikle Suriye'nin iç savaşa sürüklenmesinde ve İran'ın nükleer programına muhalefet konularında rol oynadığını düşündüğüm Neoconlar meselesidir. Kanaatimce; Neoconlar, Mısır'da Mursi'nin düşürülmesi, Suriye iç savaşına yabancı savaşçıların girmesi ve nihayet İran ile nükleer anlaşma süreçlerinde etkili bir rol oynamışlar ve bu durum hem Obama yönetiminin Arap Baharı ve Ortadoğu politikasına hem de Türkiye ile ilişkilerine olumsuz bir etki yapmıştır. Dolayısıyla, Neoconlar ve bölgedeki/dünyadaki destekçilerinin, 11 Eylül sonrası ve özellikle 2003 yılında planladıkları ve yukarıda bahsettiğim hedeflerini Obama yönetimi döneminde farklı yöntemlerle gerçekleştirme çabasını sürdürdüklerini düşünüyorum.

Nihayet, Suriye ile başlayan Erdoğan-Obama ve Türkiye-ABD krizi/anlaşmazlığı, 15 Temmuz darbe girişimi ve sonrasında zirveye çıkmıştır. Bu olayın da Neoconlar ve onlara yakın FETÖ networku ve uzantılarının bir operasyonu olduğunu speküle ediyorum. Ve bu operasyonun da Suriye ve Irak'taki durumlar, PYD ve Erdoğan-Obama arasındaki anlaşmazlıklarla bağlantısının olduğunu düşünüyorum. Başkan Obama'nın, tıpkı Mısır darbesi gibi, 15 Temmuz darbe girişimini de kucağında bulduğunu ve artık dış politikadaki kontrolü tamamen kaybettiği başkanlığının son dönemlerinde çaresiz tepkiler vermek zorunda kaldığını tahmin ediyorum. Nedeni ve kaynakları ne olursa olsun, Obama yönetiminin 15 Temmuz askeri darbe girişimine karşı Türkiye'nin beklediği kadar net, güçlü ve etkili bir karşı-

lık vermemesi, özellikle Fettullah Gülen'in Türkiye'ye iade edilmemesi, Türkiye'nin ABD ve Obama'ya tepkisini daha da artırmıştır. Suriye, PYD, 15 Temmuz darbe girişimi ve diğer meselelerde ABD'den beklediğini alamayan Erdoğan ve AK Parti hükümeti, hem 15 Temmuz hem de PYD konusunda (ve ABD'nin genel Suriye politikasına tepki olarak) kendisine açık destek veren Rusya'ya/Putin'e yakınlaşırken, giderek daha çok ABD, NATO, AB ve Batı karşıtı bir tutum takınmaya başladı. ABD'nin, Türkiye'nin demokrasi ve dış politika hassasiyetlerine yeterince destek vermemiş olması, bu yazının ana argümanında belirttiğimiz gibi, iki müttefikin çıkarlar ve değerler konusundaki ayrışmasını bir kez daha göstermiştir. ABD, bu kez de, Türkiye'deki demokrasi konusunda farklı bir tutum takınmıştır. Ancak bu kez kriz o kadar şiddetli ki, Türkiye'nin yetmiş yıllık NATO, AB ve Batılı kurumlardan uzaklaşıp veya denge için Şangay İşbirliği Örgütü gibi tamamen farklı bir etki alanına doğru gitmekte olduğu bir kırılma ya da tektonik deprem yaşanmaktadır.

Son olarak, Türkiye-ABD ilişkilerinde baştan beri önemli bir nokta olan Türk demokrasisi konusunda Obama ve Türkiye'nin farklılaşmasına değinmek gerekir. Obama'nın ve ABD yetkililerinin, Türkiye'deki askerî darbelerin nedenlerinden biri olarak gösterilen Ergenekon davası sürecine destek verdiğine şüphe yoktur. Bu dönemdeki demokratikleşme ve sivilleşme reformlarının ABD, NATO ve AB'nin desteği olmadan başarılabile ihtimali, geçmişteki dört büyük darbe tecrübesi dikkate alındığında, pek mümkün olmazdı. Ancak, Obama ve ABD'nin bu sürece desteği, kanaatimce kısmen Suriye, Mısır ve diğer dış politika anlaşmazlıklarının bir ürünü olarak ama esasen Türkiye'de Gezi olayları, 17-25 Aralık operasyonu ve nihayet 15 Temmuz darbe girişimi sürecindeki demokratikleşme sorunları nedeniyle sona ermiştir. Erdoğan ve AK Parti, bu sorunları öncelikle AK Parti iktidarını düşürmeyi amaçlayan ama aynı zamanda meşru bir yönetime karşı yapılan ayaklanmalar olarak gördüğü için bunların polisiye ve adli tedbirlerle bastırılması ve cezalandırılması yöntemini seçerken, diğer Batılı ülkelerin çoğu gibi Obama da bu yöntemi anti-demokratik bulmuş ve eleştirmiştir. Obama ve yönetimi, Erdoğan'ı ve AK Parti'yi eleştiren görüşleri sürmüştür.¹⁹

Böylece, Obama'nın TBMM konuşmasıyla başlayan ve içinde demokratikleşmeden bölgesel barışa kadar uzanan ve birçok "değişim" içeren Model Ortaklık süreci, yolun sonunda hem iç hem dış politika uygulamalarında neredeyse tamamen bir fiyasko ile sonuçlanmıştır. Bu durum, sadece iki lider arasındaki demokratikleşme kriterleri konusundaki anlayış farkından kaynaklanmamış, aynı zamanda Suriye ve diğer konulardaki ayrışmaların-

19 Sedat Ergin, "Galiba Obama da çapulculardan yana", 10 Haziran 2013, <http://www.hurriyet.com.tr/galiba-obama-da-capulculardan-yana-23477375> (erişim: 20.12.2016)

dan kaynaklanmıştır denilebilir. Bunun da; 1) tarafların stratejik çıkarlar ve demokratik değerlere bakışındaki asimetrik bakış ve yaklaşımlardan, 2) ilgili süreçleri başarılı şekilde yönetememiş/yürütememiş olmalarından, 3) bu süreçte ortaya çıkan engellere ve sorunlara karşı cesaretle ve konsensüsle işbirliği yapamamalarından ve 4) olumsuz rol oynayan ulusal ve uluslararası güçlere karşı birlikte direnememelerinden kaynaklandığını düşünüyorum.

Sonuç

Türkiye-ABD asimetrik ittifakında 1950'ler, 1980'ler ve 2000'lerdeki altın/olumlu yıllardan farklı olarak, şimdi olumsuzluklar ve krizler tarafının ağır bastığı ya da öne çıktığı bir dönemdeyiz. Bu noktada cevaplanması gereken önemli sorular şunlardır: Bu asimetrik durum tekrar olumlu yöne doğru dönebilecek mi, yoksa parçalanıp bambaşka bir yöne doğru mu gidecek? Türkiye ve ABD arasında yetmiş yıllık iyi-kötü zikzaklarla dolu ittifakın sonuna mı gelindi, yoksa iki ülke aynen geçmiş yıllarda olduğu gibi geçici bir krizin içindeler mi? Türkiye'nin NATO ve diğer Batılı kurum ve paradigma içindeki yerine destek ve önem vermiş olan ABD, bu kırılma noktasını tamir etmek için yapıcı adımlar mı atacak, yoksa Türkiye'yi daha fazla cezalandırma yönünde iç ve dış politikasını zora sokacak gizli veya açık eylemlerde mi bulunacak? Diğer yandan, güvenliğini, ekonomisini, dış politika çıkarlarını ve demokratik değerlerini geliştirmek amacıyla ABD ve Batıya yönelmiş olan Türkiye, ABD'den duyduğu endişeler ve tehditlere tepki olarak Batıdan uzaklaşıp yeni bir uluslararası konuma doğru mu yönelecek? Hem iç politikada AK Parti'nin yönlendirdiği siyasal, ekonomik, sosyolojik, ideolojik süreç (örneğin Başkanlık konusundaki ilerleyişi gibi) hem de dış politikada Suriye, Irak ve genel olarak Ortadoğu'daki gelişmeler ve buna bağlı olarak gelişen Kürt, FETÖ ve terör sorunları, Türkiye-ABD ilişkilerinin geleceğini nasıl şekillendirecek?

Bu ve diğer pek çok sorularla karşı karşıya bulunan Türkiye-ABD ilişkilerinin ve asimetrik ittifakının geleceğini tahmin edebilmek gerçekten çok zordur. Zira çok fazla değişken ve belirsizlik var gündemde: Suriye'nin toprak bütünlüğü içinde tekrar barışa kavuşup kavuşmayacağı, her halükarda Esad'ın geleceğinin ne olacağı, bu süreçte etkili olan ABD-Rusya/BM görüşmelerinden olumlu bir sonuç alınıp alınmayacağı, Suriye sorununda etkili olan Suudi Arabistan, İsrail, İran, Katar gibi ülkeler arasındaki ilişkilerin nasıl gelişeceği, ABD'nin Türk demokrasisine yaklaşımının ne yönde gelişeceği, Türkiye'nin Kürt ve PKK terör sorunu ile bölgesel Kürt sorununun ne yönde gelişeceği, Türkiye toplumunun bu soruna ve ekonomik, siyasi, güvenlik ve terör sorunlara ne yönde tepki vereceği ama özellikle AK Parti ve MHP'nin başkanlık sistemine geçiş önerisine nasıl karar vere-

ceği ve en önemlisi de, sürpriz şekilde başkanlığa seçilen Donald Trump'un gerek Türkiye ile ittifaka gerekse Rusya ve Suriye başta olmak üzere diğer bölge ülkelerine karşı nasıl bir tutum sergileyeceği, ABD'nin ekonomik, güvenlik ve dış politikalarını radikal bir şekilde değiştirmeye teşebbüs edip etmeyeceği, tüm bunların Türkiye-ABD asimetrik ilişkilerini hangi yönde etkileyeceği, son olarak Türkiye'nin Trump ile nasıl ilişki kurabileceği gibi faktörler...

Türkiye ile ABD ittifakının asimetrik özelliği, ilişkilerin doğasındaki güçler dengesizliği ya da bir süper güç ile bir orta büyüklükteki güç arasındaki farklılık, Soğuk Savaş döneminde ortak düşmana karşı oldukları için bir problem değil bilakis bir güven/lik duygusu doğuruyordu. Daha açıkçası, Türkiye ve ABD, farklı düzeydeki güçlerini birleştirerek Sovyet tehdidine karşı işbirliği yapıyorlardı. Aradan geçen yetmiş yıl ve meydana gelen bu kadar büyük istikrarsızlıklar sonucunda, bu güçler dengesizliği artık bir güven/lik değil güvensizlik kaynağı haline gelmiş durumda. Tarafların güvensizliğine neden olan güç kapasiteleri dengesizliğini ortadan kaldıracakları öngörülebilir bir gelecekte elbette ki mümkün değil; ancak bunun kaçınılmaz olarak güvensizlik duygusu oluşturacağını iddia etmek de henüz mümkün değildir. Birbirine karşı bu kadar asimetrik güç konumunda olan Türkiye ve ABD'nin (ama özellikle Türkiye'nin) bunu telafi etmek için farklı oluşumlar içine girip girmeyeceklerini, daha somut belirtmek gerekirse, Türkiye'nin Rusya ve Çin'in içinde olduğu bir bloğa, örneğin Şangay İşbirliği Örgütü'ne üye olarak (aynen 1945 sonrasında ABD ve NATO ittifakına dâhil olarak yapmaya çalıştığının tersini yaparak) güvenlik duygusunu sağlamaya çalışıp çalışmayacağını da bilmiyoruz.

Bu kadar çok soru sormamız ve cevaplarını veremiyor olmamız sadece geleceği bilmek konusundaki yetersizliğimizden değil, ama daha önemlisi uluslararası ilişkilerin gerçekten çok istikrarsız bir dönem içinde bulunuyor olmasındandır. Büyük güçler arası ilişkilerden bölgesel dinamiklere kadar dünya politikası, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkmış olan istikrarsızlığı aşamadığı gibi daha da kötüleşmeye doğru gitmektedir. Soğuk Savaş döneminde devlet davranışlarını ve uluslararası süreçleri öngörebilmek nispeten mümkündü, ancak bu zamanda bunu yapabilmek artık pek mümkün/kolay değil. Bundan dolayı, Soğuk Savaş'ın istikrarlı dönemlerinde kurulmuş olan Türkiye-ABD/NATO ittifakı da ciddi ölçüde tahrip olmuştur. Bu yazıda ifade etmeye çalıştığım, özellikle son yıllardaki olaylar ve durumlar hakkındaki değerlendirmelerim, istikrarsızlık içindeki istikrarsızlığı, yani küresel ve bölgesel istikrarsızlık ortamındaki Türkiye-ABD/NATO ittifakındaki istikrarsızlığı açıklamaya dönük görüşlerimdir.

Kaynakça

- Başbakan Erdoğan, “NATO’nun Libya’da ne işi var?”, 28 Şubat 2011, <http://www.ntv.com.tr/turkiye/natonun-libyada-ne-isi-var,6VO1xU5PmkGhAGJtyRD3qA> (erişim: 20.12.2016)
- ERGİN, Sedat, “Galiba Obama da çapulculardan yana”, 10 Haziran 2013, <http://www.hurriyet.com.tr/galiba-obama-da-capulculardan-yana-23477375> (erişim: 20.12.2016)
- GÖZEN, Ramazan, “ABD’nin Irak Savaşı: Yeni Muhafazakar / Demokratik Emperyalist Bir Proje”, Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin (edit.), *II. Körfez Savaşı*, Platin Yayınları, Ankara 2006, s.29-66.
- GÖZEN, Ramazan, “Arap Baharı Girdabında Eski ve Yeni Ortadoğu Dinamikleri”, *II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu*, Kırıkkale Üniversitesi, 04-07 Mayıs 2016. Tam metin adresi: <http://ods2016.org/index.php/bildiriler/> (erişim: 20.12.2016)
- GÖZEN, Ramazan, “Causes and Consequences of Turkey’s Out-of-War Position in the Iraq War of 2003,” *The Turkish Yearbook of International Relations*, Vol.36, 2005, s.73-99.
- GÖZEN, Ramazan, “Türk-ABD İlişkileri ve Türk Demokrasisi: Realist Bağlantı” bölümü, İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye’nin Dış Politikası, Palme Yayınları, Ankara 2009.
- GÖZEN, Ramazan, “Türkiye’nin ABD Politikası 2009”, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Muhittin Ataman (edit.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2009*, SETA Yayınları XIII, Ankara 2011, s.293-330.
- GÖZEN, Ramazan, “Türkiye’nin ABD Politikası 2010”, Burhanettin Duran ve Kemal İnat (edit.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, SETA Yayınları, Ankara 2011, s.265-299.
- GÖZEN, Ramazan, “Türkiye’nin ABD Politikası 2011: Eşgüdüm ve Restorasyon Süreci”, Burhanettin Duran ve Kemal İnat (edit.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011*, SETA Yayınları, Ankara 2012.
- GÖZEN, Ramazan, “Türkiye’nin ABD Politikası: Stratejik Konsensüs, Taktiksel Ayrışma”, Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ufuk Ulutaş (edit.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012*, SETA Yayınları, Ankara 2013, s.297-336.
- GÖZEN, Ramazan, “Türkiye-AB Yakınlaşması: 1999 Helsinki Zirvesinden 2003 Irak Savaşı-na Stratejik Algılamalarda Dönüşüm Süreci”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 3, Sayı 10, Yaz 2006, s.115-146.
- HAASS, Richard N., “The New Middle East”, *Foreign Affairs*, November/December 2006. <http://www.hurriyetdailynews.com/obama-names-turkish-pmerdogan-among-trusted-friends.aspx?pageID=238&nid=11897>, (Erişim: 20.12.2016); <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-obama-nin-guvendigi-5-liderden-birisiyaset-1491510/>, (Erişim: 20.12.2016)
- KAGAN, Robert, *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*, Alfred A.Knopf, New York 2003.
- LIZZA, Ryan, “Leading from behind”, *The New Yorker*, 26 April 2011, <http://www.newyorker.com/news/news-desk/leading-from-behind>, (erişim: 20.12.2016).
- SPAIN, James W., *American Diplomacy in Turkey*, Praeger, New York 1984.
- The Iraqi Study Group Report, Aralık 2006, http://www.usip.org/isg/iraq_study_group_report/report/1206/iraq_study_group_report.pdf, (erişim: 20.12.2016)
- “The Libya Gamble: Inside Hillary Clinton’s Push for War & Making of a Filed State”, https://www.democracynow.org/2016/3/3/the_libya_gamble_inside_hillary_clinton, (erişim: 20.12.2016)
- USLU, Nasuh, *Türk-Amerikan İlişkileri*, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000.